

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Научно-практический и
теоретический сборник. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 275–284.

6. Коллекция редких и ценных книг Центральной научной библиотеки
Национальной академии наук КР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://
project.garebooks.net/kg/ru/naskr](http://project.garebooks.net/kg/ru/naskr) – Заглавие с экрана.

7. Новые формы обслуживания ученых Кыргызстана на базе создания
корпоративного электронного репозитория авторефератов диссертаций
[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kgrad.bik.org/kg/ru/index/> – Заглавие
с экрана.

8. Рафикова С. К. Проблемы организации ЭДД в системе корпоративных
информационных ресурсов Кыргызстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2003/tom2/222/Doc54.HTML> – Заглавие с
экрана.

9. Чокушева З. А. Обеспечение научной информацией в Центральной научной
библиотеке Национальной академии наук Кыргызской Республики [Электронный
ресурс]. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com>. – Заглавие с экрана.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 061(430):030(091)

Оксана Вербицька,

в. о. старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. філос. наук

СЛОВНИКОВІ ВИДАННЯ АКАДЕМІЙ НАУК НІМЕЧЧИНИ

Проведено аналіз проектів словникових видань академій наук Німеччини,
розглянуто різні види словників, які розроблюються вченими станом на 2011 р.,
окрему увагу приділено репрезентації словникових видань в електронній формі
у мережі Інтернет та на словниковому веб-порталі Німеччини.

Ключові слова: видання академій наук Німеччини, словники, інформаційні
ресурси гуманітарних наук, науково-довідкові ресурси в мережі Інтернет.

Довідково-енциклопедична література на сьогодні є чи не найбільш
зростаючим сегментом книговидання, де в концентрованому вигляді
міститься історико-культурна і лінгвістична інформація. Д. Дідро, один з
авторів французької «Енциклопедії», або «Тлумачного словника наук,
мистецтв і ремесел», під редакцією якого в 1751–1772 рр. було опубліковано
28 томів, зазначав: «Насправді, мета енциклопедії – зібрати знання, розсіяти
по світу, привести їх у систему, зрозумілу для людей, що живуть нині, та
передати тим, хто прийде після нас, щоб праця попередніх століть не стала
марною для століть наступних, щоб наші нащадки, збагачені знаннями,
стали добрішими і щасливішими, і щоб ми не відійшли у вічність, не
зумівши послужити прийдешнім поколінням» [7]. Словник – це не просто
жанр видання, що підводить підсумок розвитку мови, термінології певної
фахової галузі або біографічних досліджень. Оскільки вони містять певні
відомості про різні галузі науки та культури, то, таким чином, окреслюють
межі пізнаного на даний час; з іншої сторони, своїм змістом вони вказують
на лакуни і нові горизонти у пізнанні, прокладають науковим пошукам
шлях у майбутнє. Надзвичайно важливі словники й для історичного
самопізнання народу, а також осмислення сучасної історії.

У Німеччині робота над створенням словників німецької мови
проводилась з кінця XVII ст. Так, у 1691 р. К. Штілер опублікував невелику
роботу «Родовідне древо німецької мови» («Der Teutschen Sprache
Stammbaum»), трохи пізніше доповнену у «Попередніх роздумах щодо
вправи і поліпшення німецької мови» («Unvorgreiflichen Gedanken
betreffend die Übung und Verbesserung der deutschen Sprache», 1698 р.)
Г. В. Лейбніцем, що запропонував універсальний план німецького

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 етимологічного словника. В 1732–1754 рр. у м. Лейпциг видавцем І. Г. Цедлером була видана найбільша за об'ємом енциклопедія XVIII ст. – «Великий повний універсальний словник усіх наук і мистецтв» («Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Kunst»), 68 томів, 750 тис. статей). Й. К. Аделунг в 1774–1786 рр. видав класичну п'ятитомну працю «Досвід повного граматико-критичного словника верхньонімецького діалекту» («Versuch einen vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart»), в якому виклав результати своїх багаторічних досліджень у галузі історії німецької мови, у тому числі представив загальну картину розвитку германських мов. Й.-Г. Кампе в 1807–1811 рр. опублікував «Словник німецької мови» в 5 томах («Wörterbuch der deutschen Sprache»), де зробив спробу обґрунтувати також норми слововживання [4]. У XIX ст. важливу роль у суспільному і культурному житті відіграли німецький «Великий енциклопедичний словник Мейєра» («Meyers Grosses Konversations-Lexikon») (1839–1852, 46 томів, згодом було підготовлено ще 6 додаткових). Але всім цим словникам бракувало суворої методологічної основи, тому зародження лексикографії у Німеччині пов'язується передусім з іменами братів Я. та В. Грімм, які в XIX ст. розпочали роботу над фундаментальним «Німецьким словником» («Deutsches Wörterbuch»).

Якщо колись створення словників було досить рідкісним явищем, то сьогодні стрімкі стрибки в розвитку науки і технологій, у природі та обробці інформації вимагають різноманітних довідкових видань, які сприяють збереженню культурної пам'яті, стають посередниками між культурами, відображають значення об'єктів наукового пошуку. У XX ст. словники отримали велику популярність і стали незамінними для освітньої та наукової діяльності. Один із сучасних словників німецької мови «Великий німецький словник» під редакцією Г. Варіга («Das grosse deutsche Wörterbuch», 1966 р.) містить понад 220 тис. статей. Нині у Німеччині видається також кілька серій словникових видань, серед яких особливо відомі словники серії «Duden», що охоплюють різноманітні області вживання німецьких слів – від тлумачних словників до словників вимови. На жаль, у вітчизняній науковій літературі комплексний аналіз раніше виданих академічних словників у НДР та ФРН, не було зроблено, тому у статті робиться спроба заповнити цю прогалину. Ця тема заслуговує уваги дослідників книговидання, бібліографів, германістів та представників гуманітарної сфери, які цікавляться мовою, культурою, наукою та довідковими виданнями Німеччини.

Академічні лексикографічні дослідження та підготовка науково-

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 довідкових видань у ФРН здійснюються в Берлін-Бранденбурзькій академії наук, Баварській академії наук, Академії наук у Геттінгені, Гейдельберзькій академії наук, Академії наук у Майнці, Саксонській академії наук у Лейпцигу та в Академії наук у Гамбурзі, які входять до Союзу академії наук Німеччини, а також в Німецькій академії мови та літератури в Дармштадті та Академії суспільно корисних наук в Ерфурті, які не увійшли до Союзу і свої дослідження проводять без координації з «Програмою академії». Робота над словниками та енциклопедичними науковими виданнями, що створюються спеціальними комісіями академії, є частиною їх довгострокової наукової діяльності.

Серед нещодавно завершених академічних проектів словникових видань – 35-томний «Енциклопедичний довідник німецького стародавнього світу», робота над яким проводилась протягом останніх 40 років, і який підводить підсумок міждисциплінарних наукових досліджень у галузі археології, історії та філології Німеччини: проводився аналіз регіональних умов життя населення Німеччини в минулому, вивчались технічні і культурні досягнення, ритуальні та релігійні практики, соціальні і політичні форми організації суспільства; видання «Європа гуманістична» – довідник про традиції та літературу епохи Середньовіччя, створений на основі документів епохи Відродження, є частиною європейського міжнародного проекту; «Ілюстрована енциклопедія класичної міфології» – у проекті приймають участь близько 40 країн, у Німеччині проект проводить Гейдельберзька академія наук, «Енциклопедичний словник з асиріології», «Словник Полібія» – тлумачний словник у галузі загальної лексики та понять часів Давньої Греції (200–120 рр. до н. е.), «Словник Дж. С. Поггендорффа – біографічно-літературний кишеньковий словник точних та природничих наук», «Repertorium Academicum Germanicum» – біографічний словник німецьких богословів, юристів, лікарів та майстрів мистецтв, які навчалися і викладали в університетах в 1250–1550 рр., «Словник авторів німецької літератури Середньовіччя», «Нові німецькі біографії», біобібліографічний словник «Німецька література в еміграції (1933–1945)», «Біографічний словник Тюрингії», «Біографічно-літературний кишеньковий словник точних наук», «Назви населених пунктів між Рейном та Ельбою – ономастика в європейському регіоні», «Словник давньоєгипетської мови», «Баварський словник», «Східно-франкський словник», «Словник уйгурської мови», «Словник санскриту», «Словник середньовічної іспанської мови», «Словники діалектів», «Словник сталих словосполучень», та інші.

Над дослідженнями і підготовкою словників спільно працюють учені

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 академій наук та інших відомих наукових установ і університетів ФРН. Загалом станом на 2011 р. академіями наук Німеччини, об'єднаними у Союз, за «Програмою академій» проводиться 24 словникових зі 146 науково-дослідних проєктів у гуманітарній та природничо-науковій галузі. Усі словникові проєкти Союзу академій наук можна поділити на кілька типів – це фахові термінологічні словники, словники стародавніх та іноземних мов, різні види словників німецької мови і регіональних мов німецькомовного простору. Розглянемо словникові проєкти академій наук Німеччини, які проводяться на даний час.

Берлін–Бранденбурзька академія наук є найбільшою поза-університетською науковою установою гуманітарного профілю в регіоні [1]. До її завдань належить розвиток гуманітарних дисциплін, обговорення наукових питань, важливих у суспільно-політичному контексті, розвиток діалогу між науковою галуззю та суспільством, а також визначення та дослідження можливих наукових і суспільних проблем майбутнього. Щорічно в Академії проводиться близько 30 проєктів, переважно з підготовки до видання творів відомих вчених, збірників документів та зі складання словників.

Одним із найвагоміших серед них є «Німецький словник Якоба і Вільгельма Грімм. Нова редакція» («Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Neubearbeitung») – великий історичний тлумачний словник німецької мови, що містить в алфавітному порядку загальнозживані німецькі слова з середини XV ст. до наших днів, і де представлено походження слів, значення, споріднені форми та способи їх вживання у мові. Роботу над ним було розпочато братами Я. і В. Грімм на початку 30-х рр. XIX ст., перший том вийшов у 1854 р. Основним завданням словника стало дослідження і опис значення слів, традицій їх використання в окремих документах, щоб показати і пояснити варіанти значень на сьогоднішній день. У передмові до видання перших томів Я. Грімм писав про необхідність створення «Словника» саме в той час, коли німецький народ страждав від роздробленості [3]. На жаль, братами Грімм було підготовлено лише розділи зі словами на літери А, В, С, Е, складені Якобом, і на літеру D, складені Вільгельмом. Розділ літери F Якоб не встигнув завершити, символічно зупинившись на статті «Frucht» («плід»). Т. Манн через сто років назвав «Словник» «героїчною справою», «філологічним монументом».

Роботу над «Німецьким словником» за планом братів Грімм було продовжено Пруською академією наук та Геттінгенським університетом, і в цілому завершено на початку 1960-х рр.; тоді ж фахівцями було прийнято рішення про створення нової редакції цього словника. На сьогоднішній

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34 день він є найповнішим сучасним словником німецької мови, що складається з 33 томів, що містять 350 тис. ключових слів. Це – фундаментальне дослідження з історичної семантики, під час роботи над яким було використано понад 25 000 джерел [12]. За час роботи над словником було створено архів та бібліотеку, що містять близько 4 тис. джерел та 14 тис. томів книг відповідно. Статті словника включають різноманітну інформацію про слово – тлумачення значення, етимологію, приклади вживання. Словник призначений не лише для лінгвістів, але незамінний і як довідкове видання для літературознавців, вчених у галузі історичних дисциплін, оскільки містить відомості, що сприяють проведенню досліджень у галузі історичних, культурологічних та соціальних питань, також в науковому опрацюванні та коментуванні історичних текстів. Нині з метою приведення «Словника» у відповідність із сучасними вимогами до науково-довідкових видань Берлін-Бранденбурзькою академією наук спільно з Академією наук у Геттінгені ведеться робота над другим виданням, проєкт має бути завершеним до кінця 2012 р.

Іншим її великим проєктом є складання «Словника Й. В. Гете» («Goethe-Wörterbuch») – це тлумачний словник авторської мови Й. В. Гете, що представляє всю різноманітність текстографічної семантики і понять поетичної мови Й. В. Гете. Дослідження лексики майстра слова проводилось на базі 3 млн архівних документів, загалом було виділено та опрацьовано понад 90 000 слів, що відображають різноманітні форми і засоби мови, текстові типи і функціональні стилі творів німецького класика. Продукти авторської лексикографії виходять за межі стандартного використання мови, і тут важливим є опис лексичних особливостей індивідуального стилю письменника *. Над складанням словника працює спільна комісія академій наук у Геттінгені, Гейдельберзі і Берлін-Бранденбурзької академії наук. Створення словника поетичної мови було ініційоване у 1946 р. академіком, філологом В. Шадевальдтом, надалі в

* В Україні такого типу словник було підготовлено науковцями Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР під редакцією В. Ващенко – це «Словник мови Шевченка» (1964) у 2 томах; в ньому було зареєстровано і витлумачено понад 10 тис. слів. За цю лексикографічну працю та «Словарь языка русских произведений Шевченко» (1985–1986) колективу авторів було присуджено Державну премію УРСР за 1989 р. Також за останні десятиліття складено і видано словники мови І. Франка, В. Стефаника, Лесі Українки, В. Стуса, Л. Глібова та ін.

Схожа робота сьогодні ведеться Інститутом російської мови РАН – так, під керівництвом Ю. Н. Караулова підготовлено «Словник мови Ф. Достоєвського». – *Прим. автора.*

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
1947–1951 рр. були створені центри дослідження у містах Берлін, Лейпциг, Гамбург і Тюбінген. Завершений словник стане джерелом інформації для досліджень з історії культури та науки, зокрема, розвитку природничо-наукових і гуманітарних понять та ідей. На даний час підготовлено чотири томи, п'ятий том буде виданий в 2011 р. видавництвом Кольхаммер, м. Штутгарт. В рамках проекту Центром електронної обробки і публікації у гуманітарних науках в Університеті м. Трір проводилось оцифрування чотирьох завершених томів і публікація словника в мережі Інтернет, проект частково фінансує Німецьке науково-дослідне об'єднання (DFG).

Ще один перспективний проект Берлін–Бранденбурзької академії наук – «Цифровий словник німецької мови» («Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache»). Потреба в електронному словнику, що містить лексичні одиниці німецької мови, надзвичайно велика, оскільки такий вид публікації є дешевшим за друковану продукцію, прискорює пошук необхідної інформації та полегшує навчальний процес. Такий вид словника дозволяє своєчасно слідкувати за змінами вживання лексики у текстах. Робота співробітників Академії була спрямована на створення електронного словника німецької мови на основі надзвичайно великого корпусу текстів (станом на 2011 р. він містить понад 2 млрд слів). Створення словника дозволить уніфікувати та впорядкувати існуючі величезні масиви фактологічних даних. Цифрова лексична система словника заснована на шеститомному «Словнику німецької мови» і надає користувачам відомості про правопис, вимову (аудіофайли), а також інформацію про форму, використання і значення 90 000 ключових слів. Проект проводиться Центром мови Берлін–Бранденбурзької академії наук спільно з близько 20 видавництвами, установами та організаціями, зокрема, й Австрійською академією наук та Швейцарською академією гуманітарних і соціальних наук.

Саксонська академія наук, заснована за ініціативи професорів Лейпцизького університету в 1846 р., об'єднує визначних вчених, що проживають у регіоні Саксонії, Тюрингії та Саксонії – Ангальт. Її проект «Словник давньої верхньонімецької мови (тезаурус)» («Althochdeutsches Wörterbuch (Thesaurus)») – фундаментальне дослідження раннього періоду розвитку німецької мови, культури та історії. Розробка словника проводилась на базі архіву Е. Штайнмайера (1848–1922), який постійно поповнювався новими знайденими документами і на сьогодні містить вже близько 750 тис. аркушів документів першої половини VIII ст. – середини XIII ст.; це давні верхньонімецькі рукописи, коментування до латинських текстів тощо. У ході роботи вивчаються всі ранні німецькі діалекти – південний баварський, франкський, нижньонімецький, давньої Саксонії

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
та ін. Головна увага приділяється значенню та інтерпретації слів у різних контекстах; традиційні лексичні форми описуються фонетично, граматично, семантично і синтаксично. Словник вирізняється тим, що був задуманий як тезаурус, що дозволяє виявити сенс слова не лише за визначенням, але і шляхом співвіднесення з іншими поняттями та їх групами в старих формах романо-германських мов, і показує лексичні структури тогочасної мови з прикладами її вживання в історичних текстах. Окрім філологічної інформації цей словник міститиме історичні відомості про період правління Каролінгів, Оттонів і наступних династій, коли німецька мова та культура відчували вплив культури античності і раннього християнства, особливий характер романської, ірландської та англосаксонської культури. З 1952 р. із запланованих дев'яти томів видання до сьогодні було підготовлено перші п'ять.

За проектом «*Німецька етимологія в європейському контексті – людина в природі та культурі*» («*Deutsche Wortfeldetymologie in europäischem Kontext*») Саксонською академією наук в м. Лейпциг та Університетом ім. Фрідріха Шіллера в м. Йена вперше розроблюється науковий етимологічний словник німецької мови. Дослідження проводяться у напрямі виявлення походження слів середньонімецької, давньої і сучасної верхньонімецької мов та діалектів, а також системно описуються їх смислові варіанти. Основним нововведенням словника є поєднання етимології слова з організацією лексичних полів (подібних за значенням слів) в модульну структуру, що передбачає вивчення семантики мовного вираження в історичному процесі. Почасти це пов'язано з трансдисциплінарністю проекту, у якому мовознавство поєднується з нефілологічними науковими галузями досліджень (такими, як когнітивна лінгвістика і культурологічна семіотика), і матеріали проекту в майбутньому стануть основою розробки гносеологічно-семантичних теорій.

Дослідження класифікації семантичних полів у європейському лексичному просторі шляхом порівняння семантичних модулів з подібними мовними конструкціями європейських народів, виявлення в німецькій мові іноземних слів і фраз, європеїзмів, і навпаки, запозичень із німецької до інших мов, розкриває чинники входження німецької лексики в європейський культурний простір і основи культурної єдності Європи. Таке дослідження має велику вагу не лише для сучасного мовознавства у галузі індогерманістики (зокрема, германістики, англістики, романістики, слов'яністики, дослідження назв, сходознавства, семістики), але і для досліджень у спеціальних галузях філософії, історії, правознавства, теології, психології, інформатики, культурології. Словник буде опублікований як у друкованому

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
варіанті, так і в електронному (на CD-ROM), планується представлення його в мережі Інтернет в постійно оновлюваній онлайн-версії.

Також Саксонською академією наук з 1978 р. здійснюється науковий проект з розробки «Етимологічного словника давньої верхньонімецької мови» («*Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*»). Словник являє собою важливий інструмент у галузі історичного та порівняльного дослідження давніх лексичних форм німецьких та індоєвропейських мов, також у ньому подаються нові дані про походження та генетичну класифікацію цієї мови.

Гейдельберзька академія наук була заснована у 1909 р., знаходиться у федеральній землі Німеччини Баден – Вюртемберг. Вона є правонаступницею Курпфальської академії (*Kurpfälzischen Akademie*), заснованої за пропозицією Ф. А. Вольтера у 1763 р., основним напрямом її наукової діяльності стало вивчення історії землі Баден–Вюртемберг та природничонаукові дослідження. Нині серед її словникових проектів – «Етимологічний словник давньої французької мови» («*Altfranzösisches etymologisches Wörterbuch – Dictionnaire étymologique de l’ancien français*»), за яким досліджується лексика періоду від 842 р. до середини XIV ст., та «Словник старогасконської мови» («*Altgaskognisches Wörterbuch – Dictionnaire onomasiologique de l’ancien gascon*») – вивчається лексика XI – початку XIV ст.; вони мають доповнити словники середньовічної мови південної Франції. Для роботи над цими проектами на даний час було створено каталог, що містить 1 млн 500 тис. карток на лексичні одиниці тощо, та відібрано 12 млн документів і текстів.

Одним із найвагоміших проектів у роботі Академії є підготовка «Німецького юридичного словника» («*Deutsches Rechtswörterbuch*») – довідкового видання, що представляє історію німецької правової лексики від перших юридичних документів VI ст. до термінологічного лексикону близько 1830 р. Робота над словником проводилась з 1897 р. як науково-дослідний проект Пруської академії наук, публікацію томів було розпочато в 1914 р. (в 1912 р. було видано попередній том з переліком залучених історичних джерел), з 1959 р. робота проводиться в Гейдельберзькій академії наук. Окрім тлумачення правових термінів у ньому подаються дані про лексикографічну традицію їх використання, а також про зв'язок латинської і німецької професійної юридичної термінології, даються історичні та семантичні пояснення [13]. Словник створюється на основі архіву із близько 2,5 млн документів, і, поряд із «Німецьким словником Якоба і Вільгельма Грімма» цей проект є одним з фундаментальних досліджень історії німецької мови.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34

Словник ґрунтується на масивній текстовій базі, тому, завдяки його інтеграції із загальним «Словником німецької мови» та іншими словниками, він може бути використаним і для герменевтики історичних джерел, зокрема, текстів з німецької історії на давньосаксонському, староанглійському, старофризькому, середньо-нідерландському та середньоніжньонімецькому діалектах. Кожен том сучасного «Німецького юридичного словника» містить близько 6000 статей, в одинадцять раніше опублікованих томів увійшло близько 85 тис. статей, всього ж в рамках цього словника планується опублікувати шістьнадцять томів, що міститимуть близько 120 тис. статей про юридичні терміни. Завершення роботи передбачається в 2035 р. [9].

Відзначимо, що «Німецький юридичний словник» став першим з історичних словників, представлених у нових засобах масової інформації. В 1989 р. укладачами та авторами було висунуто пропозицію щодо паралельної електронної публікації текстів словника, в 1990 р. було розпочато електронний облік документів, а з 1993 р. – переведення в електронний варіант лексикографічного банку даних. На сьогодні словник має Інтернет-презентацію опублікованих томів і матеріалів, включаючи оцифровані джерела, – з 1999 р. текстовий архів словника має обсяг близько 1,3 млн слів. Оцифрування словника, розвиток його цифрової версії та об'єднання його баз даних посиленнями з іншими історичними словниками та базами даних з гуманітарних наук в Інтернеті фінансово підтримуються Німецьким науково-дослідним об'єднанням.

Академія наук у Геттінгені є однією з найстаріших академій – її було засновано у 1751 р., знаходиться у федеральній землі Німеччини Нижня Саксонія. Протягом історії її діяльності тут працювали відомі діячі науки та культури: Х. Г. Гейне, К. Ф. Гаусс, брати Я. та В. Грімм, Ю. Велльхаузен, Д. Гілберт, В. Гейзенберг та ін. Серед її словникових проектів – «Енциклопедія раннього грецького епосу» («*Lexikon des frühgriechischen Epos*»), за яким науковці вивчають лексику ранніх грецьких епічних творів, в основному гомерівських «Іліади» і «Одісеї», а також гімни, твори Гесіода; «Санскритський словник буддійських текстів із Турфана» («*Sanskrit-Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden*») – у співпраці з вченими інших країн, зокрема, Японії, вивчаються буддійські тексти на санскриті, знайдені в руїнах колишніх монастирів написи та із Турфана, що знаходиться в провінції Синьцзян (КНР).

Але «Енциклопедія казки» («*Enzyklopädie des Märchens*») займає особливе місце. Останнє видання є довідником, роботу над яким розпочав в 1960-х рр. відомий німецький вчений К. Ранке. Попередником видання

стала «Енциклопедія німецької казки» (1930–1940) під редакцією Л. Макензена. В 1980 р. енциклопедія була включена до програми довгострокових науково-дослідних проектів Геттінгенської академії наук. Та концепція нового видання енциклопедії казок, прийнята за основу, виходить за рамки німецьких народних казок, національних і тематичних обмежень. У ньому має бути представлено результати майже двох століть міжнародних досліджень у галузі народної розповідної традиції.

Вченими Академії та фахівцями інших установ багатьох країн було проведено велику підготовчу роботу зі створення архіву текстів та інших матеріалів з усього світу – вони були надані близько 800 авторами з 60 країн світу [16]. Метою проекту «Енциклопедія казки» стало вивчення багатой літературної та усної традиційної розповіді народів та етнічних груп Європи, Середземномор'я та Азії, і порівняння їх соціального, історичного, психологічного та релігійного характеру. До видання входять всі категорії розповідей, відповідно до широкої концепції жанру казки братів Грімм, а саме: включає в себе побутові і релігійні казки, розповіді про магію, тварин, байки, релігійні, історичні і демонологічні легенди, народні перекази, гумористичні оповідання тощо. Крім того, розповідні теми і мотиви простежуються в таких джерелах, як повчальні розповіді та проповіді, хроніки, легенди і балади, а також в літературних творах, що відображає зв'язок між літературою і усною народною традицією. На сьогодні енциклопедія містить близько 3800 статей про казки та персонажі в алфавітному порядку, а також подаються наукові матеріали з теорії та методології дослідження казок і переказів – розглядаються основні види і мотиви казок, питання жанру, стилістики та проблеми структури і походження розповідного матеріалу; подаються біографії вчених, колекціонерів і письменників відомих видань казок та переказів, та науково-дослідні звіти про національні та регіональні дослідження з цього питання.

Загалом енциклопедія складатиметься з 14 томів, кожен з яких близько 720 сторінок. Станом на 2011 р. підготовлено томи 1–13, розпочато роботу над останнім томом; в 2013 р. проект буде завершено. Розвитку контактів співробітників проекту з ученими усього світу сприяють журнал «Фабула» («Fabula»), Міжнародне товариство з дослідження народного оповідання та Міжнародний конгрес дослідження народних оповідей. Головним редактором видання з 1982 р. є Р. Бредніх, роботу з підготовки видання підтримує фінансуванням Німецьке науково-дослідне об'єднання та фонд Фольксваген. Енциклопедія може бути цікава для представників різних напрямів гуманітарних дисциплін – філологів та істориків літератури, антропологів, істориків релігії, освітян, істориків мистецтва та експертів у галузі засобів масової інформації.

Академія наук в Гамбурзі – одна з наймолодших в Німеччині, її було засновано в грудні 2004 р. з метою активізації міждисциплінарних наукових досліджень північного регіону Німеччини. Нею проводиться словниковий проект «Німецький словник мови жестів» («Wörterbuchs Deutsche Gebärdensprache»), який має величезне соціальне значення, адже у Німеччині проживають до 80 000–100 000 осіб з вадами слуху. Цей довгостроковий проект розрахований на дослідження протягом 15 років і проводиться спільно з Інститутом німецької мови жестів і спілкування глухих людей (IDGS) Університету м. Гамбург. Він є важливим кроком у системному вивченні німецької мови невербальних жестів глухих людей [10]. Як зазначають фахівці, національні мови жестів істотно відрізняються, і навіть у рамках німецької мови жестів існують регіональні відмінності. На початку проекту співробітниками Академії було проведено широке опитування та інтернет-голосування серед потенційних користувачів словника, і у відповідності з їх потребами було розроблено базис видання. Цей унікальний проект поєднує в собі дві частини – словник і корпус електронних баз даних, і тому, з однієї сторони, проводяться збір і обробка даних жестів мови в анований корпус, з іншої – створюється електронний словник німецької мови глухонімих. Корпус включає в себе декілька сотень годин відеозаписів, які були зібрані та опрацьовані близько 300 інформаторами з різних земель ФРН. Оскільки це візуальна мова, зображення жестів зберігаються в форматі відеофайлів. Електронні бази даних дозволять використовувати різні комбінації матеріалу та пошуку. В рамках проекту передбачається робота лінгвістів, перекладачів і комп'ютерних фахівців [14]. Зібрані дані обробляються, аналізуються і укладаються у спеціально розроблену базу даних, що стануть основою для створення «Словника мови жестів», до якого увійде близько 6000 записів [2]. Вони можуть використовуватись в обох напрямках – як перекладу жестів на німецьку мову – на невербальні знаки, а також стануть підґрунтям сучасних емпіричних досліджень у галузі граматики, структури і використання мови глухонімих. На даному етапі роботи актуалізується й питання розробки міжнародної мови жестів.

В **Академії наук і літератури в м. Майнці**, що знаходиться у федеральній землі Німеччини Рейнланд – Пфальц, проводиться проект з розробки фахового «Словника термінології німецьких виноробів» («Wörterbuch der deutschen Winzersprache»). Це словник старої термінології у галузі виноградарства і виноробства. У ньому представлено поняття та специфічні фахові терміни, які історично використовувались в німецькомовних районах виноробства, як в Німеччині – Ар, Баден, Франкен, Середній Рейн,

Мозель, Нае, Пфальц, Рейнгау, Рейнгессен, Заале–Унструт, Саксонія, Вюртемберг, так і в численних регіонах у Європі: від Люксембургу на заході до Кавказу на сході і від Заале, Унструт та Саксонії на півночі до Тіролю на півдні. Відзначимо, що до нього увійшли також дані з колишніх пострадянських країн – Азербайджану, Грузії, Молдови, Польщі, Росії та України.

В роботі над створенням цього словника вперше було використано когнітивно-ономасіологічний підхід до процесів словотворення на прикладі діалектного вираження технічної термінології виноробства. Проект було розпочато в 1998 р., у мережі Інтернет словник було представлено з 2004 р., завершення роботи над ним планується в 2011–2012 рр. Основою словника стали понад 500 аудіозаписів інтерв'ю та відповідей на проведене опитування (анкети складались із понад 400 питань) понад 220 виноробів похилого віку. Ці дані частково увійшли до Атласу континентальної термінології виноробства (на німецькій мові), підготовленого в 1981–1985 рр. та виданого в 1996 р. Словник подає окремі терміни виноробства в алфавітному порядку за ключовими словами, технічна лексика буде представлена близько 20 тис. записів. Словникові статті доповнені довідковими даними, експертними оцінками. Тематично історична лексика виноробів включає наступні предметні галузі: виноградна лоза та сорти винограду, сільськогосподарські роботи у винограднику, збір урожаю і пресування винограду, виноробство і види вина, дегустаційні поняття і терміни, митні податки експорту-імпорту вина. Словник буде опублікований у двох або трьох томах і супроводжуватиметься електронним виданням на CD-ROM [15]. На 2011 р. словник містить 11 749 статей, 142 головних і 1029 довідкових статей, 2179 цифрових фотографій та ілюстрацій, 260 аудіофайлів інтерв'ю з виноробами; він забезпечений різними пошуковими функціями, і, крім того, словник з'єднаний посиланнями з іншими німецькими лексичними онлайн-словниками.

Іншими словниковими проектами Академії є «Словник середньовісверхньонімецької мови» («Mittelhochdeutsches Wörterbuch»), основою якого став корпус текстів періоду 1050–1350 рр., і який відображає умови використання і складність розвитку німецької мови у середньовіччі; «Словник мови Аврелія Августина» («Augustinus-Lexikon»), що становить близько 1200 лем лексико Августина, відомості про його життя, мислення, твори та історичний контекст їх створення (питання соціального, політичного, ритуального і культурного значення), статті публікуються німецькою, англійською або французькою мовою; «Етимологічний словник італійської мови» («Lessico Etimologico Italiano»), де подаються

відомості про італороманські та галлороманські корені слів, планується видання 30 томів; за проведену роботу та з нагоди державного візиту в Німеччину в 2006 р. керівник проекту почесний доктор наук М. Пфістер був нагороджений президентом Італії К. Чампі високою державною нагородою; розробка «Тлумачного словника сучасної російської мови» («Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart») своєю метою має відобразити лексичні зміни в російсько-німецькому перекладі та подати нові нормативні стандарти двомовних словників, що матиме велике культурне і політичне значення.

Баварська академія наук – одна з найстаріших академій наук Німеччини (заснована в 1759 р.), до її членів у різний час належали видатні вчені та лауреати Нобелівської премії: І. В. Гете, брати Грімми, Т. Моммзен, А. та В. Гумбольд, М. Планк, А. Ейнштейн, М. Вебер, В. Гейзенберг. З 1901 р. лауреатами Нобелівської премії стали 76 членів Баварської академії наук (з них дійсними членами були 14 лауреатів): з літератури – 1, з фізики – 21, з хімії – 38, медицини – 16 осіб. Посаду президента займали такі відомі вчені, як Ф. Г. Якобі, Ф. В. Шеллінг, Ю. фон Лібіг, Й. фон Дьоллінгер та М. фон Петтенкофер. Дослідження проводяться переважно у галузі гуманітарних дисциплін – із 39 комісій академії 29 – в складі її філософсько-історичного класу. Станом на 2011 р. за «Програмою академій» Баварська академія наук проводить такі словникові проекти – «Словник староаквітанської мови» («Altokzitanisches Wörterbuch»), сучасний словник середньовічної мови регіонів на кордоні з Францією (Прованс та ін.), куди увійшли слова з пісень трубадурів, тогочасної поезії тощо; «Словник латинської музичної термінології» («Lexicon musicum Latinum»), де подається латинська музична термінологія середньовіччя до кінця IV ст., виявлена в музичних та теоретичних працях і розкриває шляхи розвитку західної класичної музики; «Словник середньовічної латини» («Mittelateinisches Wörterbuch»), який розробляється спільно німецькими академіями наук, Австрійською академією наук та Швейцарською академією гуманітарних і соціальних наук; та «Словник писемної тибетської мови» («Wörterbuch der tibetischen Schriftsprache») – перший словник тибетської мови, який буде відповідати високим науковим стандартам.

Один із найстаріших проектів, які ведуться нею до цього часу – «Тезаурус латинської мови» («Thesaurus Linguae Latinae»). Складання словника було розпочато ще в 1893 р., коли п'ять німецьких академій ухвалили спільно укласти повний словник древньої латини. В 1894 р. у містах Геттінген і Мюнхен було підготовлено збірник матеріалів, що стали

основою цього видання, перший том було видано в 1900 р. Незабаром стало очевидно, що робота не може бути виконана за 15-річний термін проекту, надалі укладання словника також переривалось через світові війни ХХ ст. В 1949 р. міжнародна комісія фахівців розглянула стан роботи над словником і зробила висновок про необхідність суттєвих змін в тезаурусі. На сьогоднішній день словник, у створенні якого спільно беруть участь вчені 31 наукової установи, серед яких є й декілька академій наук, підготовлений лише на дві третини (латинська літера «P»), при цьому опубліковані томи видання отримали цифрову версію і були представлені громадськості в мережі Інтернет.

Метою складання словника є розробка першого фундаментального довідника стародавньої латинської мови, від її витоків до 600 р. н. е. У роботі використовується архів латинських текстів обсягом близько 10 млн слів, що постійно поповнюється новими надходженнями. На сьогодні цей словник є найбільшим з подібних словників древньої латини в світі, нараховуючи понад 28 основних та допоміжних томів. Лексика текстів проходить перевірку науковцями академії щодо усталених граматичних форм латинської мови, що потім інтерпретуються у семантичних і синтаксичних аспектах. За ключовим словом розглядаються й інші лінгвістичні аспекти, пов'язані з його використанням, що допомагають описати історичні зміни цього слова. Архів та унікальна бібліотека колекції документів видання використовується не лише 20 німецькими та закордонними вченими, які здійснюють роботу за проектом, але також фахівцями усього світу – як база досліджень з гуманітарних наук, і, таким чином, словниковий проект став міжнародним центром древньої латини [11].

До загальносоюзних проектів належить розробка «Словника Стародавнього Єгипту» («Altägyptisches Wörterbuch»). Роботу над ним проводять одночасно Берлін-Бранденбурзька, Саксонська академії наук та Академія наук і літератури в м. Майнц. Проект був заснований в 1897 р. за ініціативою А. Ермана трьома німецькими академіями наук. За результатами проведеної у 1926–1963 рр. роботи було підготовлено 13-томний «Словник єгипетської мови» («Wörterbuches der ägyptischen Sprache»), що став вагомим досягненням єгиптології. На сьогодні Берлін-Бранденбурзькій академії наук належить архів близько 1,5 млн зразків єгипетських слів, які було зібрано більше 80 фахівцями в період 1897–1940 рр. Сьогодні центрами з підготовки словника у містах Берлін, Лейпциг та Вюрцбург проводиться сканування староегипетських текстів та створюється універсальний банк текстових і графічних даних. Метою

проекту є дослідження лексичної бази даних на основі зібрання давньоєгипетських текстів, корпус яких постійно збільшується, що сприятиме наступним дослідженням у галузі єгиптології та культурології. Навігація по всій базі даних оцифрованих джерел та різноманітна інформація про лексику також поліпшує можливості їх наукового аналізу. Ще одним завданням проекту стало розроблення програм, що дозволять іншим єгиптологам проводити обробку текстів у форматі бази даних словника.

Нові надходження до архіву і продовження роботи над їх вивченням привели до необхідності оновлювати дані – як про актуальні дослідження, так і виявлені тексти. Тому було прийняте рішення про запровадження нових методологічних принципів, а саме – створення віртуального словника. В 1997–1998 рр. при фінансовій підтримці Німецького науково-дослідного об'єднання єгипетські написи та документи були оцифровані та інтегровані у базу даних зображень, і з 1999 р. вони були репрезентовані в мережі Інтернет, тому на 2011 р. за проектом проводиться робота як із наукового вивчення нових текстів (зокрема, над колекцією літературних текстів стародавньої єгипетської цивілізації), так і репрезентації у якості віртуального словника електронного варіанту друкованого словника та оцифрованих за останній час текстів під спільним інтерфейсом.

Однак завдання з дослідження нелексичних одиниць та згасаючого тексту настільки масштабне, що робота над такими матеріалами може проводитись лише шляхом створення міжнародного проекту багатьох установ, що й планується у майбутньому. Роботу над проектом координує «Науково-дослідний центр дослідження Стародавнього світу» Берлін-Бранденбурзької академії наук [8].

Представлення громадськості та полегшення доступу до наукового доробку академій на сьогодні на вістрі часу, і тому керівництвом Союзу академій наук Німеччини у галузі створення словників було розроблено проект словникового інтернет-порталу Німеччини «Wörterbuchportal.de», ініційований президентами академій наук у Гейдельберзі, Геттінгені та Берліні. Це інформаційна система, що об'єднує різні оцифровані словники (близько 40) та тексти, на основі яких вони створювались. Портал надає можливість використання ресурсів великих обсягів у галузі гуманітарних наук та навігації по них, і є надзвичайно важливим для фахівців німецькомовних країн та регіонів Європи. Він орієнтований на широку аудиторію – від вчених-лінгвістів до вчителів і школярів. Унікальність проекту веб-порталу полягає в тому, що вперше мову представлено як живий організм, зафіксований в системі словників, у своєму історичному розвитку, і який

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
подає словники не лише німецької мови, але й інших мов та діалектів. Об'єднання лексичних словників проявило їх внутрішньотекстову референційність – на порталі можна встановити статус певного лінгвістичного явища, оскільки використовується великий інструментар для його аналізу.

Серед наукових заходів можна відзначити загальноакадемічний майстер-клас «Цифрове майбутнє словників» (2008), який спільно провели відділ електронного публікування Союзу академії наук Німеччини, Гейдельберзька академія наук та Інститут німецької мови. На ньому було розглянуто можливості створення баз даних та ресурсів в уніфікованих стандартах, що дозволяють архівувати дані на тривалий час, також сучасних цифрових систем редагування, засобів пошуку та доступу до необхідної інформації; обговорено технічні стандарти текстових даних і їх забезпечення, форми наукової роботи з ними. У майстер-класі прийняло участь понад 60 експертів – представників академії наук та університетів Німеччини.

Висновок. Словникові академічні видання Німеччини мають важливе гуманітарне значення і необхідні для розвитку наукових досліджень не лише в Німеччині, але й у Австрії та німецькомовних регіонах Швейцарії. Високий рівень академічних словників забезпечується суворим професійним відбором авторів, обов'язковою експертною оцінкою, кваліфікованою редакційно-видавничою підготовкою і сучасним поліграфічним виконанням. Лексичні словники німецьких академії втілюють на практиці досягнення науки про різні мови і дають максимально повну інформацію про слово, демонструючи логіку і закони системи, в яку воно входить; в основі кожного проекту з розробки словника лежать як традиційні, так і новітні дослідження та сучасні лінгвістичні підходи [6], які відзначають активні процеси і зміни, що відбуваються в німецькій, латинській та інших мовах і діалектах, від витоків до сучасності, у запозиченнях та інших варіаціях. Енциклопедичні та науково-довідкові видання містять результат наукових досліджень у певній галузі і виражають складну систему координат сучасного рівня наукового пізнання.

На сьогоднішній день вже не залишилося типів інформації, не переведених в цифрову форму, і величезна кількість різноманітних енциклопедичних та лінгвістичних словників академії наук Німеччини отримала своє цифрове втілення. Переведення системи словників в електронну форму дозволило підключити до їх поширення сучасні медіа, зокрема, мережу Інтернет. Об'єднання словникових ресурсів у одному веб-порталі привело до створення гіпертекстової словникової системи

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
Німеччини, що стало важливим кроком до покращення користування цими базами даних та текстуальних зібрань не лише для науково-дослідної роботи вчених, але й для усіх користувачів мережі Інтернет. Підготовлені за проектами академії словники утворюють основу для високоякісних цифрових ресурсів майбутніх поколінь.

Таким чином, на сьогоднішній день у Німеччині відзначається планомірна та активна робота зі створення системи академічних словників, довідників та енциклопедій нового типу, що поєднують в собі фундаментальний науковий підхід і відкритий доступ до матеріалу, на якому базується підготовка словників, що може стати об'єднуючою платформою для збереження і зміцнення німецької мови, розвитку і поширення німецької культури.

Список використаних джерел

1. *Водопьянова Е.* Страны центральной и восточной Европы: наука в пути / Е. Водопьянова // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 10. – С. 71–77.
2. Гамбургская академия наук объявляет о первом долгосрочном проекте (29.10.2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.study-in-germany.de/russian/10.12589.1.html>. – Назва з екрану.
3. *Герстнер Г.* Братья Гримм / Г. Герстнер // Пер. с нем. Е. А. Шеншина; предисл. Г. А. Шевченко / Г. Герстнер. – М. : Молодая гвардия, 1980. – 271 с., ил. – (Жизнь замечат. людей. Серия биограф. Вып. 7 (603).
4. *Немецкий словарь братьев Гримм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.resoiteca.info/?p=304>. – Назва з екрану.
5. *Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта* / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова; гл. ред. чл.-корр. РАН Ю. Н. Караулов. – М. : Азбуковник, 2001. – 596 с.
6. *Смолоногина Е. А.* Текстовые характеристики словарной статьи в немецких толковых словарях : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Смолонина. – Санкт-Петербург, 2010. – 190 с.
7. *Энциклопедия* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org>. – Название с экрана.
8. *Altägyptisches Wörterbuch* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aaew.bbaw.de/dateien/informationen/einfuehrung.html>. – Назва з екрану.
9. *Ein Kuss und seine Folgen* / Impressum. Wissenspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissenspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.
10. *Entwicklung eines korpusbasierten elektronischen Wörterbuchs Deutsche Gebärdensprache (DGS) – Deutsch Langzeitvorhaben der Akademie der Wissenschaften in Hamburg* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/dgs-korpus/presse20081028.html>. – Назва з екрану.

11. *Flieger M.* Wortbiographen am Werk/ Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

12. *Harm V., Scheider M.* Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm / Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

13. *Speer H.* Das Deutsche Rechtswörterbuch. Historische Lexikographie einer Fachsprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/publikat/speer/aufsatz1.pdf>. – Назва з екрану.

14. Vorwort. Inhaltsangabe in Gebärdensprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/glex/intro/vorwort.htm>. – Назва з екрану.

15. Wörterbuch der deutschen Winzersprache (WDW) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.winzersprache.de/>. – Назва з екрану.

16. *Zerpner A.* War der gestiefelte Kater eine Füchsin? / Impressum. Wissensspeicher für die Zukunft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.akademienunion.de/_files/Broschueren/Wissensspeicher_fuer_die_Zukunft.pdf. – Назва з екрану.

Розділ II

Ресурси архівної, рукописної та книжкової спадщини в бібліотечно-інформаційному просторі